पोपमाः । कफानिलाभ्यां पिड़का ज्ञेयाः कच्छपिकाः बुधैः । ग्रीवांसकक्षाकरपादरेषे सन्धौ गले वा त्रिभिरेव दोषैः । यन्त्रिः स वल्मीकवदक्रियाणां जातः क्रमेणैव गतप्रवृद्धिः । सुखैरनेकैः श्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत् सर्पति चोग्रताप्यैः । वल्मीकप्रमाणैर्भिषजोविकारं निष्प्रत्यनीकं चिरजं विशेषात् । पद्मकर्णिकवन्मध्ये पिड़काभिः सदाचिताम् । इन्द्रवृद्धान्तु तां विद्याद्वातपित्तोत्थितां भिषक् । मण्डलं वृत्तसंस्थानं सरक्तं पिडकाचितम् । इजाकरीं गर्दभिकां७ तां विद्याद् वातपित्तजाम् । वातश्लेष्मसमुद्भूतः श्वयथुर्हसमन्वितः । स्थिरो मन्दरुजः स्निग्धो ज्ञेयः पाषाणगर्दभः ८। वर्षाभ्यन्तरे जातां पिडकासमवेदनाम् । स्थिरां पनसिकाहन्तां विद्यादल्पप्रपाकिनीम् । विसर्पवत् सर्पति यः शोथस्तनुरपाकवान् । दाहज्वरकरः पित्तात् स ज्ञेयो जालगर्दभः१० । पिडकासुत्तमाङ्गस्थां वृत्तामल्पुपरुग्ज्वराम् । सर्वोत्थिकां सर्वनिद्रां जानीयादिरिवेल्लिकाम्११ । बाहुपार्श्वांसकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षा१२मित्यभिनिर्दिशेत् । एकामितादृशीं दृष्ट्वा पिडकां स्फोटसन्निभाम् । तद्वतां पित्तकोपेन गन्धनामां१३ प्रचक्षते । कक्षभागेषु ये स्फोटा जायन्ते मांसदारुणाः । अन्तर्दाहज्वरकरा दीप्तपावकसन्निभाः । सप्ताहाद्द्वादशाहा पक्षाद्वा घ्नन्ति मानवम् । तामग्निरोहिणीं१४ विद्यादसाध्या सन्निपाततः । नखमांसमधिष्ठाय वातपित्तञ्च देहिनाम् । कुरुते दाहपाकौ च व्याधिं चिप्य१५मादिशेत् । तदेवाल्पतरैर्दोषैः कुनखं परुषं१६ वदेत् । गम्भीरामल्पसंरम्भां सवर्णामुपरिस्थिताम् । पादस्थामुपयीं१७ तान्तु विद्यादल्पप्रपाकिनीम् । विदारीकन्दवद्वृत्तां कक्षावङ्क्षणसन्धिषु । विदारी१८मिति तां विद्यात् सर्वजां सर्वलक्षणाम्" ।

पिण्ड त्रि॰पिडि–अच् । १संहते २घने च ततः गौरा॰स्त्रियां ङीष् । तस्या अपत्यं कुर्वा॰ण्य । पैण्ड्य संहतायाः स्त्रियाः अपत्ये पुंस्त्री॰ । २बोले ३बले ५देहैकदेशे ६गटकैकदेशे ७देहमात्रे ८अन्नादिमये पितृभ्यो देये गोलाकारे ९पदार्थे १०गोले ११सिद्धके १२जलपुष्पे च पु॰ मेदि॰ १३छन्दे (अर्बुदपिण्डम्)१४कवले पु॰ हेमच॰ १५गजकुम्भे १६अमरः १७मटनद्रव्ये पु॰ राजनि॰ । १८शालीवने १९अयसि न॰मेदि॰। तत्र श्राद्धेषद्रव्यान्नादिनिर्मिते पदार्थे वामगानां पुंस्त्वेन प्रयोगः "पिण्डानोदाहरनास्तेषाम्" छन्दोगपरिशिष्टे पुंस्त्वेन प्रयोगात् । यजुर्वेदिभिः "अमावेतत्ते पिण्डं स्वधेति" यजुःश्राद्धप्रयोगात् क्लीबत्वम् । "तेभ्यःपिण्डं मया दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठताम्" वायुपु॰प्रयोगः यजुर्वेदिविषयः । तत्र हेयद्रव्यादि श्रा॰त॰निरूपितं यथा "यावदन्नमुपादाय हविषोऽर्धकमर्धकम् । चरुणा सह सञ्चीय पिण्डदानमुपक्रमेत्" । श्राद्धार्थाद्धविषोऽन्नादेः सकाशाद् यावत् भक्ष्यभोजनव्यञ्जनादि ततोऽल्पाल्पं गृहीत्वा अग्नौकरणचरुणेन सह मिश्रीकृत्य पिण्डदानमारभेदित्यर्थः । एकस्मिन् पात्रेऽन्नं मध्वादिद्रव्येण मिश्रयेत् । "मध्वाज्यतिलसंयुक्तं सर्वव्यञ्जनसंयुतम् । उष्णमादाय पिण्डन्तु कृत्वा बिल्वफलोपमम् । दद्यात् पितामहादिभ्यो दर्भमूले यथाक्रमम्" इति ब्रह्मपुराण वचनात् । अत्र पितामहपदं पितृपरं वचनान्तरैकवाक्यत्वात् । "स्वपित्रे प्रथमं पिण्डं दद्याद्दक्षिणसंज्ञकौ । पितामहाय चैवाथ तत्पित्रे च ततःपरम् । दर्भमूले लेपभाजस्तर्पयेन्नेपवर्गकैः" ।

अत्र पिण्डमात्रस्य बिल्वफलोपमत्वश्रुतेः छन्दोगपरिशिष्टे च पित्रादीन् मातामहादीनुपक्रम्य "अवनेजनवत् पिण्डानकृत्वा बिल्वप्रमाणकानिति" श्रुतेश्च मामग यजुर्वेदिनोर्बिल्वप्रमाणकत्वम् "पृथङ्मातामहानाञ्च केचिदिच्छन्ति सत्तमा । तीन् पिण्डानानुपूर्व्येण साङ्कुशं सुदिवस्वतात्" इति वायुपुराणीयं शाख्यान्तरीयं श्रा॰त॰। वायवीये "मधुसर्पिस्तिलयुतांस्त्रीन् पिण्डान्निर्वपेद्बुधः । तिलस्त्री सेतौ "तिलमन्नं च पानीयं धूपं दीपं पयस्तथा । मधु सर्पिः खण्डयुक्तं पिण्डमष्टाङ्गमुच्यते"। याज्ञवल्क्यः "सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः । उच्छिष्ट सन्निधौ पिण्डान् दद्याद्वै पितृयज्ञवत्" । केचित्तु पिण्डेषु माषान् वर्जयन्ति "माषाः श्राद्धेषु वैश्याह्या वर्ज्याश्चैवाग्निपिण्डयोः । ब्राह्मणेषु यथा मद्यं तथा माषोऽग्निपिण्डयोः" इति । स्मृतिसारात् "माषान् सर्वत्र वै दद्यात् पिण्डेऽग्नौ च विवर्जयेत्" इति स्मृतेश्च । अथ पिण्डप्रमाणभेदः हेमाद्रावङ्गिराः "कपित्थबिल्वमात्रान् वा पिण्डान् दद्याद् विधानतः । कुक्कुटाण्डप्रमाणान् वामलकैर्बदरैः पुमान्" इति । तत्रैव धूम्रः "कपित्थस्य प्रमाणेन पिण्डान् दद्यात् समाहितः । तत्समं विकिरं दद्यात् पिण्डान्ते तु षडङ्गुलैः" । अन्त्येष्टिपद्धतौ भट्टास्तु "एकोद्दिष्टे सपिण्डे तु कपित्थन्तु विधीयते । नारिकेलप्रमाणन्तु प्रत्यब्दं मासिके तथा । तीर्थे दर्शे